

IN MEMORIAM

Prof. Dr. K. Deddens

20 augustus 1924 – 10 februari 2005

Liturg
op kansel en kathedr

Werd, toen zijn vader tot professor werd benoemd – in 1945 – de opmerking gemaakt: iemand van die leeftijd (hij was 54) gaat het in de regel wat rustiger aan doen, hoeveel te meer geldt dat wanneer in het zestigste levensjaar een begin werd gemaakt met het veelkleurig werk van hoogleraar. Hij zag het als een uitdaging in het licht van de roeping en ook als de kroon op het werk van een dienaar van het goddelijk Woord.¹

Daar liep het op uit. Er was veel vooraf gegaan voordat hij met zijn vrouw en vier kinderen – twee bleven in Nederland achter – op donderdag 26 april 1984 opsteeg van Schiphol.

Twee dagen daarvoor had hij – als voormalig praeses van de G.S. van Arnhem, 1981 – in Heemse de bidstond geleid voor de Synode. Hij preekte over Openbaring 1: 17–18.

Hij vertrok dus uit de volle betrokkenheid bij het kerkelijk leven in Nederland naar Canada.

Levensloop.

Geboren als tweede zoon in het predikantsgezin in Rijswijk werd hij in Groningen, waar zijn vader dominee geworden was, leerling van het Willem Lodewijk Gymnasium en in 1943 student in Kampen.

Op 1 juli 1945 was de inschrijving bij de door de synode geschorste prof. dr. S. Greijdanus en de door die Synode afgezette prof. dr. K. Schilder. Dat was onze eerste kennismaking.

Reeds eerder had hij na de bevrijding van ons vaderland door toezending van kerkbladen en andere publicaties er voor gezorgd dat wij in Amsterdam (ook Wiskerke en Faber) en in Amstelveen (Trimp) op de hoogte kwamen van de kerkelijke ontwikkelingen in het Noorden. Die kennismaking groeide uit tot een vriendschap waarin onze wegen in het kerkelijke leven elkaar vaak raakten. In zijn vriendschap was hij trouw en oprecht. Zonder hem als mens te verheerlijken – daar was hij perse wars van – heb ik dit ervaren als veraangenaming van mijn leven.

In zijn studententijd kwamen gaven aan de dag die later uitgroeiden. Gaven van

scherpzinnigheid en opmerkzaamheid (de monitor) evenals bestuurlijke capaciteiten (praetor van het studentencorps FQI) en muzikaliteit (voordat hij vele "stichtelijke woorden" sprak was hij met br. Sleurink organist in de Nieuwe Kerk in Kampen). Afgestudeerd nam hij uit 17 beroepen de roeping naar Hoek in Zeeuws - Vlaanderen aan, waar hij op 28 oktober 1951 door zijn vader bevestigd werd en in-trede deed. Enige weken daarvoor was hij in Ede getrouwd met Greet de Graaf. Zijn vader bevestigde dit huwelijk met een preek over psalm 127.

In augustus 1953 kwamen mijn vrouw en ik in Terneuzen. Bevestigd door de toenmalige dominee C. Trimp van Twijzel mocht ik mede van collega Deddens de handoplegging ontvangen. Het ontroerde mij – vijftig jaar later – dat hij ondanks zijn fysieke moeiten bij mijn herdenkingsdienst in Terneuzen aanwezig kon zijn.

Met dank- en biddagen kon worden geruild. Dan konden wij "elkaar horen" en trof ons de inhoudelijke overeenstemming. Ons huis lag tegenover het streekziekenhuis. Toen bleek een systematische planmatige aanpak van het werk. Iedere maandagmorgen – precies op tijd met de scooter naar het ziekenhuis en even later koffie bij ons. Die systematische werkindeling bleek later karakteristiek te zijn. Of het nu ging om :

- enkele weken tevoren klaar zijn met preken (er kon wat tussen komen);
- precies in de afscheidsdienst in 1956 toe zijn aan zondag 52;
- het afronden van een hoofdstuk van zijn dissertatie – tijdens een pauze van een predikantencongres in Woudschoten merkte zijn promotor Trimp op: O, daar komt Karel aan met de volgende paragrafen;
- de planning van de schriftlezingen waarmee de vergaderdagen van de Arnhemse Synode (1981) die hij presideerde, geopend werden – toen hij begon met het begin van Openbaring 1 wisten we dat de laatste vergaderdag zou besloten worden met het lezen van het slot van hoofdstuk 22, hetgeen ook gebeurde² steeds was het de hand van de meester die de teugel strak leidde.

Deze gaven stelde hem tot veel publicaties in staat.

Voorliefde voor de historie van Gods kerken en historisch besef bleek uit de beschrijving van de kerkgeschiedenis in Hoek en later ook in andere plaatsen waar hij diende. Daarbij was hij begiftigd met een goede gezondheid. Dat stelde hem in staat om – in 1964 – in één nacht van Karintheë naar Amersfoort te rijden om daar de samenkomst te leiden voorafgaande aan de begrafenis van zijn collega, ds. J. A. Vink (toen praeses van de synode) die plotseling was overleden in Oberndorf. Daarbij gaf hij een uitgebreide levensschets.

Na Hoek werd zijn gang geleid naar Leerdam (1956–1961). En vandaar naar Amersfoort Centrum. Zijn zakelijke capaciteiten kwamen in die periode aan de dag bij de bouw van de Marthuskerk en de opbouw van het Gereformeerde Lyceum.

Na Amersfoort: Rijnsburg voor de missionaire dienst op Curaçao (1965–1970). In de eerste maanden raakten onze levenswegen elkaar weer. Zendingstudie moest worden verricht, de taal moest worden geleerd (hetgeen hem als praeses van de Arnhemse Synode van pas kwam door de Spaanse dominee J. de Segovia in het Papiaments toe te spreken) en de voorbereidingen voor het vertrek moesten worden getroffen.

Omdat in Rijnsburg geen woning beschikbaar was verbleef het gezin aan de boulevard in Katwijk waar wij toen woonden. Omdat op Curaçao ook een gemeente was kreeg hij daar te maken met de gevolgen van de “Open Brief” (1966) zodat wij op de classis – waartoe Curaçao behoorde – een beslissing in die zaak moesten nemen. In opdracht van de classis heb ik toen een langdurig telefoongesprek met hem gevoerd om de feiten precies op een rijtje te krijgen.

Gerepatrieerd in 1970 verbond hij zich aan Rijnsburg zodat hij daar op het “thuisfront” met het zendingswerk bezig kon blijven.

Na de kerk van Groningen-Zuid te hebben gediend van 1974 tot 1984 kwam de Canadese fase in dit veelkleurige leven. Op 6 mei 1984 bevestigde prof. dr. J. Faber zijn jeugdvriend als dominee van de kerk in Hamilton met een preek over 2 Tim. 2: 8: ‘Houd in gedachtenis Jezus Christus, uit de doden opgewekt, uit het geslacht van David, als gepredikt in mijn evangelie.’ De tekst voor de intrede was 2 Kor. 2: 14–17, waar Paulus de prediking vergelijkt met de imponerende triomftochten van Romeinse overwinnaars.³

Professor Faber wist wel wat hij deed toen hij in Nederland in de zomer van 1983 zocht naar een vervulling van de vacature voor de diakoniologie en ecclesiologie. Was dr. Deddens daarop niet voorbereid door zijn gevarieerde studies over liturgie, kerkhistorie, kerkerde en preekkunde. Hoeveel preken had hij niet uitgegeven, o.a. een bundel over de 52 zondagen. Hoeveel preken waren ook niet bewerkt in de serie “Zacharia’s visioenen” (1967) Maleachi’s dialogen” (1970) “Zefanja’s profetieën” (1973). “In huis en onderweg” is een verklaring van de catechismuszondagen voor de dagelijkse levenspraktijk.

Waren het “Antwoord op je doop” – vaak door kerkenraden gegeven als belijdenisgeschenk – en de voor de belijdeniscatechisatie bedoelde “Hoofdsom der belijdenis” niet een bewijs van zijn pastorale en didactische gaven. En in “Waar alles van Hem spreekt” toont hij zich de liturg.

Een volledige bibliografie zou de grenzen van een “In Memoriam” ver overschrijden. Een uitzondering maak ik voor zijn “Annus Liturgicus?”, zijn academisch proefschrift, verdedigd op 20 maart 1975 in Kampen. De ondertitel van dit boek luidt: “Een onderzoek naar de betekenis van Cyrillus van Jeruzalem voor de ontwikkeling van het ‘kerkelijk jaar’ ”. De dissertatie oogstte lof van de promotor prof. Dr. C. Trimp, m.n. vanwege de bestudering van het brongebied van de liturgie. Hij sprak de hoop uit dat de gepromoveerde zich zou mogen blijven geven aan de liturgie van “ons aller moeder”, de kerkstad.

De dissertatie is gewijd aan de nagedachtenis van zijn vader en moeder. Onder het “kerkelijk jaar” is te verstaan: “de reeks van liturgische feesten en vieringen die over de kringloop van een jaar verdeeld zijn en elk jaar terug keren”. In de tijd waarin zijn studie verscheen is een steeds sterkere drang tot aanpassing van de eredienst en herbronning van de liturgie op te merken. Herinnerd wordt aan het woord van dr. K.H. Miskotte : “men kent de kerk aan haar feesten en niet aan haar meningen, aan haar lied meer dan aan haar dogma, aan haar getijden meer dan aan haar rechtsnormen” (1951).

Wie het “kerkelijk jaar” bestudeert moet in de eerste plaats zijn aandacht richten op Jeruzalem. In dat oude kerkelijke centrum hebben zich grote liturgische veranderingen voltrokken, voornamelijk in de vierde eeuw.

Met dankbaarheid maakt Deddens melding van het feit dat de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek hem in staat stelde in het voorjaar van 1971 een korte studiereis naar Jeruzalem te maken. Daar verzamelde hij waardevolle gegevens. Ook bij verschillende hoogleraren konden enkele privé lessen worden ontvangen.

In de vierde eeuw drukte bisschop Cyrillus zijn stempel op liturgische vernieuwingen. Bij hem stond niet de leer op de eerste plaats, ook niet de prediking, maar wel de ceremoniën. Uit van enorme belezenheid getuigende kennis van de bronnen wordt aangetoond dat bij deze bisschop zijn catechese niet een kwestie is van het bijbrengen van de leer maar van het doen deelnemen aan het “mysterie” als deelgenoot van de gemeenschap in het sacrament. Dat geldt zowel van de doop als van het avondmaal, de eucharistie, als liturgisch hoogtepunt en afsluiting van het inlijvingsritueel. Met name in de eucharistie voltrekt zich het wonder van Christus’ presentie. Er is nog wel geen sprake van een uitgewerkte leer van de “transsubstantiatie” – dat kwam pas in 1215 – maar de wortels zijn wel degelijk aanwezig.

Die “mysterie-tegenwoordigheid” wordt nu ook toegepast op het “kerkelijk jaar”, het drama van de tegenwoordigheidsstelling van Christus.

Gewezen wordt op de roomse opvattingen dat het “kerkelijk jaar” naar zijn innerlijk wezen niets anders is dan de trapsgewijze bewerkstelling van het offer der verlossing aan de mensen. Wat is daartegenover de schriftuurlijk gereformeerde eredienst rijk! Daarin worden de heilsfeiten onder eschatologische spanning verkondigd en wordt het Woord van God bediend met bevel van bekering en geloof. Dat is dus niet de beperkte prediking van gebeurtenissen in de “feestkringen” maar de verkondiging van “al de Raad van God”. Waarborg voor deze verkondiging is reeds gegeven in de samenvatting van de christelijke leer. Vanaf de Reformatie is dan ook bepaald dat de leer van de catechismus zondags zal worden gepredikt.

Concluderend wordt dan ook de zondag genoemd de wekelijkse feestdag. Voor het ordelijk preken over de heilsfeiten behoeft de term “kerkelijk jaar” niet gehanteerd te worden.

In het volgende jaar volgt in de RB serie een popularisering van de dissertatie onder de titel “Het begon in Jeruzalem”. Als conclusie wordt gesteld dat in het heilig avondmaal de komst van de Here in het vlees, zijn lijden en sterven, zijn opstanding en hemelvaart en zijn wederkomst aan elkaar verbonden worden. De slotzin is dan ook : “Wordt het geen tijd over te gaan tot frequentere viering van dit christelijk feest bij uitstek?” Het moet tot voldoening stemmen dat in menige plaatselijke kerk hieraan gewerkt wordt.

In 1981 kwam een vervolg : “Het liep uit op Trente”. Hierin wordt beschreven hoe de viering van de kerkelijke feesten en de cycli, daaromheen gebouwd, van Jeruzalem uit invloed uitgeoefend heeft op de kerken in het Oosten en het Westen. Met name in het Westen liep het uit op Trente, waar Rome in de eeuw van de grote Reformatie het concilie hield en uiteindelijk heel de liturgie legde in handen van de Paus. Actueel is het stukje historie met betrekking tot de zondag als rustdag.

In 1986 komt dan (vanuit Canada) het derde deel : “Herstel kwam uit Straatsburg”. Straatsburg was de stad waar Calvin tijdens zijn verbanning uit Geneve inzicht

kreeg in de eredienst naar de Schriften. Omdat het alweer meer dan tien jaar geleden was dat zijn dissertatie verscheen beziet hij in de laatste twee hoofdstukken latere liturgische ontwikkelingen. In een slothoofdstuk vraagt hij aandacht voor de laatste ontwikkelingen in die tijd. Gewezen wordt o.a. op Krikke die de liturgie wil inpassen in de situatie van de moderne mens en aanpassen aan het moderne denken. Dat wordt dan de liturgie van het mysterie van de vriendengemeenschap. In deze liturgie heeft de bijbel geen functie. De prediking wordt dan ook een overdenking. Als votum wordt dan ook geformuleerd : “Laten we deze samenkomst wijden aan de diepste en beste dingen die wij mogen kennen. Laten wij ons daarop gemeenschappelijk bezinnen om menselijk te kunnen leven”.

Met eredienst heeft deze cultus dan ook niets meer te maken. Bij anderen wordt een nieuwe liturgie tot een politieke actie. De Wereldraad van Kerken onderging invloeden van het Oosters - orthodoxe kerkbegrip waar liturgie allereerst een daad is van terugtrekking uit de wereld. Omdat op liturgisch gebied grote diversiteit bestaat kan alleen maar grote dankbaarheid ons hart vervullen over een duidelijke continuïteit van de Gereformeerde eredienst. De Here spreekt zijn Woord tot zijn volk en ontlokt aan zijn volk het antwoord. Na veertig jaar studie en bezinning kon in 1986 een vernieuwd kerkboek verschijnen.

Door al deze publikaties stond Deddens goed voorgesorteerd voor de arbeid in Hamilton. Bij zijn afscheid uit Groningen ontving hij op 19 april als geschenk een toga die voor een professor onontbeerlijk is. In die toga bleven Groningen en Hamilton verbonden.

Hoewel in het “In Memoriam” in het Handboek van de Gereformeerde Kerken in Nederland vooral aandacht gegeven is aan het werk in en ten bate van de Nederlandse Kerken mag het slot van de ambtsdienst – in Canada – niet ontbreken.

De Canadese periode

Op 7 september 1984 hield hij zijn inaugurele rede. De titel was : “Lectori Salutem – Attendi Lectioni” ontleend aan 1 Tim. 4 : 13 waar Paulus Timoteus opdraagt zich toe te leggen op het voorlezen.⁴ De publieke voorlezing is met apostolische autoriteit voorgeschreven en de christelijke eredienst is gekarakteriseerd als bediening van het Woord van God. Verwezen wordt naar Calvijn.⁵

In deze rede breekt hij een lans voor het opnieuw instellen van de functie van de voorlezer in de eredienst. Immers : reeds in het O.T. en N.T. is sprake van het voorlezen : Mozes, Nehemia, Ezra. Bekend is het voorlezen door de Here Christus in de synagoge van Nazareth (Luc. 4 : 16 vv) Contra dr. J. Koopmans – dat de voorgelezen tekst behoorde tot de vaste perikoop – meent hij dat de Here die plaats uit Jesaja speciaal opzocht. Zonder dat de christelijke eredienst een kopie is van de dienst in de synagoge is er wel overeenstemming. (Hand. 13 : 13 vv). De voorlezing is de erkenning dat de bijbel Gods verbondsdocument is.

De conclusies worden onderbouwd met een brede uiteenzetting van de ontwikkelingen in de historie. Deddens inaugureert immers ook als hoogleraar in de kerkgeschiedenis. Velen passeren de revue : o.a. Justinus Martyr (160 na Chr.) Hippolytus van Rome (210 na Chr.) en de liturgie van Jeruzalem in de tijd van Cyrillus.

In de tijd van Augustinus (354 – 430) ontwikkelde zich een zekere mate van vrijheid in de keuze van de tot dusver vastgestelde lezingen.

Luther en Calvijn worden geciteerd.

De voorlezing moet samenhangen met de tekst van de prediking.

Als conclusie geldt : de voorlezing van de Heilige Schrift is het fundament van en één van de pilaren van de christelijke publieke eredienst.

In de kerken der Reformatie was het de gewoonte dat de dienst begon met het verschijnen van de voorlezer. Zo ook in Nederland. Toch was deze gewoonte niet nieuw. Zij bestond reeds in de vierde eeuw in Jeruzalem. Zelfs nog eerder : in de tweede eeuw is er sprake van een voorlezer in vaste dienst. Zelfs leken – als ze maar ontwikkeld waren – konden deze taak vervullen. Om te voorkomen dat al te jonge jongelingen als lezer werden aangesteld werd in de zesde eeuw bepaald dat een voorlezer niet jonger mocht zijn dan 18 jaar.

Een onafhankelijke liturgische functie van de voorlezer werd de eeuwen door gehandhaafd. Voor het Nederlands Gereformeerde leven wordt verwezen naar Amsterdam: eerst las een voorlezer anderhalf uur voor de aanvang van de dienst – als het orgel stilviel – gedeelten uit de bijbel, later onder invloed van Petrus Plancius ook de afkondigingen. In Dordrecht lasen ouderlingen alleen in de diensten waarin het heilig avondmaal werd gevierd, later in alle diensten. In Zeeland werden voorlezers benoemd door de kerkenraad omdat hun dienst ten volle kerkelijk werd geacht. Ook andere landen worden genoemd. Een uitzondering was een vrouwelijke voorlezer: in Frankrijk las een non in de zeventiende eeuw het evangelie op de dag van de voetwassing en verving daarin de diaken.

De hoofdzaak van zijn betoog is: de bijbel is niet het eigendom van de dominee, zodat hij alleen de bijbel kan voorlezen. De Here gaf de bijbel in handen van heel zijn volk.

Hij beroept zich op Kuyper die de voorlezer onderscheidt van de prediker. Hij verwerpt de opvatting van K. Dijk, die het lezen beperkt tot het werk van de predikant. Ten slotte : lezing en prediking moeten een eenheid vormen en niet worden onderbroken. (liturgie Kampen)

In mijn herinnering: vóór de Vrijmaking was vrijwel overal een voorlezer. Nadien in de meeste gevallen niet meer. In kan mij nog herinneren dat toen in Nederland doordrong wat Deddens had betoogd er gegniffeld werd: K.D. wil de lezer weer invoeren. Wie echter rustig het onderbouwde betoog leest komt diep onder de indruk van de juistheid daarvan. En in meer dan één gemeente merk ik bij het voorgaan dat er weer voorlezers zijn. Dan mag de inaugurele rede van meer dan 20 jaar geleden worden erkend als één van de “nagelaten sporen”

‘k Ga voorbij aan de als professor geschreven artikelen in Clarion.

Op vrijdag 4 mei 1990 gaf hij zijn afscheidscollege. Zijn opvolger, prof. dr. J. de Jong, gaf daarvan een verslag in Clarion.⁶ Het ging over Nicetas als zendeling, liturg en catecheet. Eind vierde eeuw was hij bisschop in Remisiana, een stad in de Romeinse provincie Dacia, het voormalige Joegoslavië. Hij was een Griek maar geheel verwesterd. Hij is bekend door zijn evangelisatiearbeid die o.a. als vrucht had dat Goten in vrede gingen leven met hun Romeinse burenen. Hij wordt geacht de dichter te zijn van het bekende “Te Deum laudamus” (ons gezang 30). Dit lied prijst God drie-enig, de Here Christus en teksten uit de psalmen : een typisch Griekse indeling. Ook schreef Nicetas 6 boeken over catechetisch onderwijs. Het vijfde boek bevat één van de oudste verklaringen van de apostolische geloofsbelijdenis. Voor

het eerst worden de woorden “de gemeenschap der heiligen” toegevoegd aan de beklagen als een uitbreiding van het artikel over de kerk en niet als een nieuw artikel. Hij wilde ook de engelen in deze gemeenschap insluiten. Dit werd voordien nooit gedaan. Vandaar dat Serafs in vers 1 van het “Te Deum” in het lofkoor zijn opgenomen. In het engels : “cherubim and seraphim”.

Aan de hand van Nicetas stelt hij dat evangelisatie en zending de roeping van de kerk blijven. We kunnen er niet tevreden mee zijn de mensen zelf de weg naar de kerk te laten vinden. Ook moet de kerk een zingende kerk zijn. In de kerkdienst zal moeten worden beleefd de gemeenschap met hen die ons voorgingen en met hen die over de hele aarde vergaderd worden. De leer moet worden versierd met een godzalig leven.

Aan het slot van de academische samenkomst werd het “Te Deum” gezongen . De scheidende hoogleraar bespeelde het orgel.

Dr. De Jong besluit: evenals Nicetas, zullen wij ons dr. Deddens herinneren als zending, liturg en catecheet.

Terug in Nederland

Na zijn emeritaat keerde hij terug naar Nederland waar hij zich aanvankelijk met zijn vrouw vestigde in Biervliet, later in Hoek. De laatste jaren van zijn leven zijn zwaar geweest: rad van tong, sprekend als een waterval werd: een enkel woord, slechts begrepen door zijn vrouw. Moedig, voorbeeldig gedragen.

In deze beproeving wist hij zijn hemelse Vader nabij. Volkomen helder van geest hield hij actuele ontwikkelingen bij. In een enkel woord gaf hij er blijk van precies te weten waar het om ging en waar het om gaan moet. Bezoeken aan hem waren daardoor verkwikkend en onvergetelijk.

Op 26 oktober 2001 vierde de familie in Terneuzen het vijftig jarig huwelijks- en ambtsjubileum. Het werd een feestelijke muzikale bijeenkomst. Zelf opende hij toch nog het concert met klavecimbel spel. ‘k Mocht het bruidspaar daar typeren (gedachtig aan hun initialen Deddens – de Graaf): ‘daadkrachtig door geloof’.

Zijn leven op aarde is vervuld – zijn eeuwig leven gaat door.

Waar de ambstdienst begon vond zijn begrafenis plaats.

Op 15 februari 2005.

Zijn graf wacht op de laatste bazuin.

Christiaan J. Breen

1 Clarion vol 39, 1990, p. 351 en 352: interview, afgenomen door professor J. Geertsema.

2 Acta G.S. Arnhem 1981, blz. 304.

3 Prof. Dr. C. van Dam in zijn IN MEMORIAM, Clarion vol 54, 2005, p. 139-140.

4 Clarion, vol 33, 1984, p. 391-396 en 416-419.

5 Institutie III, 2, 6 : “dit is dus de ware kennis van Christus, wanneer we Hem aannemen, zoals Hij door de Vader wordt aangeboden, namelijk met zijn evangelie bekleed”.

6 Clarion, vol 39, 1990, p. 257 v.

IN MEMORIAM
DS. JAN HENDRIK VAN DER HOEVEN
19 juni 1914 -8 augustus 2004

Graag voldoe ik aan het verzoek om iets te schrijven ter nagedachtenis aan ds. Jan Hendrik van der Hoeven. Daarbij sprak de familie de wens uit om dit In Memoriam kort te houden. De overledene hield niet van verheerlijking van dienaren des woords. Uiteraard zullen we die wens respecteren. Ze is overigens typerend voor dominee Van der Hoeven. Hij dacht klein van zichzelf, zowel in lichamelijk als geestelijk opzicht. Naar mijn oordeel dacht hij kleiner van zichzelf dan hij was.

Zonder in persoonsverheerlijking te vervallen geeft de heilige Schrift ons wel de aanwijzing onze voorgangers, die het woord van God tot ons gesproken hebben, in gedachtenis te houden. Terwijl de Heiland zelf zegt dat degenen die hun heer willen dienen in het koninkrijk der hemelen,

worden verwelkomd met de woorden: wel gedaan gij goede en getrouwe dienstknecht, ga in tot het feest van uw Heer. Wanneer wij die trouwe dienst in dit leven opmerken, mogen wij daarover ook met waardering spreken.

We kunnen oprecht getuigen dat toen op 8 augustus 2004 dominee Van der Hoeven stierf een getrouw dienaar inging in de vreugde van zijn Heer. Voordat hij met emeritaat ging op 1 juli 1980 had hij 37 jaren in het ambt gediend. Daaraan vooraf was hij hulpprediker in Leiderdorp. Dat was in de tijd dat er een groot aantal kandidaten waren, terwijl er weinig predikantsplaatsen werden ingesteld. Kerken zochten het in de slechte, maar goedkopere oplossing, deze kandidaten als hulpprediker aan te trekken. Gelukkig kwam er daarna een echt beroep van de kerk te Diever. Daar maakte hij de vrijmaking mee. Achtereenvolgens diende hij daarna de kerken van Meppel, Houwerzijl, Zwijndrecht en Drachten.

In die laatste periode heb ik ruim 6 jaar met hem mogen samenwerken in de dienst. Hij was een goede collega. Ondanks dat hij wat leeftijd betreft mijn vader kon zijn, heeft hij zich altijd zeer collegiaal opgesteld. Wanneer hij iets aan de kerkenraad wilde voorstellen gebeurde dat nooit zonder eerst het aan mij te hebben voorgelegd. Meest indrukwekkend was voor mij het ogenblik dat hij in ons overleg aan de orde stelde dat hij met emeritaat wilde gaan. Hij zou in de periode 65 jaar worden. Ik gunde hem dat van harte. Hij was er eigenlijk ook wel aan toe. Maar.... we waren

juist bezig om te komen tot het splitsen van de gemeente in twee of drie zelfstandige kerken. Het was te voorzien dat het creëren van een vacante gemeente in Drachten-Noord niet met gejuich zou worden begroet. Toen ik hem dat voorlegde heeft hij zijn voornemen laten varen en een jaar gewacht, om het proces niet te verstoren.

Dat tekende hem. Zijn hart lag bij de gemeente. Daarvoor was het voor hem ook van wezenlijk belang dat de beide predikanten in goed en harmonieus overleg zouden samenwerken. Vanwege diezelfde reden is hij een tijdlang overspannen geweest toen een gemeentelijk conflict kerkenraad en gemeente verscheurde. Hij kon daarvan niet slapen. Hij kreeg moeite op de kansel. Het knaagde aan zijn hart. Vlak voor mijn komst naar Drachten in 1974 is dat conflict bijgelegd. Toen kon hij ook weer verder. En hij heeft dat gedaan met volle overgave.

In zijn prediking ging hij heel nauwkeurig om met de tekst van de Bijbel. Elk woord moest tot zijn recht komen. Als hij zag dat ik een groter tekstgedeelte koos, deed hem wel eens de wenkbrauwen fronsen. Hij weet dat aan onze opleiding. Hij was een leerling van prof. K. Dijk en ik van prof. C. Veenhof. Dat leidde soms wel tot discussie, maar niet tot verwijdering. Beiden wisten we van elkaar dat we bogen voor het Woord van de Here en zochten we de opbouw van de gemeente.

Dominee Van der Hoeven was een echte dominee. Hij zocht het niet in uiterlijke dingen om zich populair te maken. Daardoor vonden sommigen hem wat afstandelijk. Maar dat was hij in wezen niet. Hij kon zichtbaar genieten van een attentie. Hij was echt blij als hij iets fijns kon vertellen over kinderen en kleinkinderen. Was betrokken als er zorgen waren bij hen.

Toen hij na zijn emeritaat zich in 't Harde vestigde, zocht ik hem en zijn vrouw wel eens op als ik van een vergadering in het midden van het land kwam. Je was heel duidelijk welkom. Toen ik bij zo'n gelegenheid onaangekondigd tegen het middaguur voor hun deur stond om even te groeten, moest ik blijven eten. De aardappels werden over drie personen verdeeld, en de twee stukjes vlees eveneens. Ondanks mijn protesten. Daarbij vormde hij een goed koppel met zijn vrouw Heleen. In vele opzichten zijn tegenbeeld. Maar samen naar mijn oordeel een goede combinatie.

Ook buiten de gemeenten waarin hij gediend heeft is hij van belang geweest. Hij was jarenlang voorzitter van Mesoz, die medische- en schoolhulp op zendingsterreinen verrichtte. Hij gaf in zijn drachtster periode leiding aan het zendingswerk op Kalimantan Barat en Mamelodi. Na zijn emeritaat diende hij als notulist Deputaten Curatoren van de Theologische Universiteit.

Gedachtig aan de wens het kort te houden zal ik hier verder niet over uitwijden. Met alle gegeven talenten heeft hij de kerken gediend. Dat willen we dankbaar in gedachten houden. Was het een man zonder gebreken? Nee, zeker niet. Hij zou dat als eerste willen toestemmen. Niet alleen pro forma, omdat je zoiets nu eenmaal hoort te erkennen. Nee, het was realiteit. Tot in de laatste weken van zijn leven heeft hij geworsteld met zijn zonde en schuld. Hij was in dat opzicht soms aan de sombere kant. Maar is wel heengegaan in de aanvaarding van het evangelie van de vergeving van de zonden uit genade alleen, dat hij zelf zoveel jaren mocht verkondigen.

PROF. VOLLENHOVEN EN DE VRIJMAKING

Briefwisseling met Wilhelmina Hordijk - van der Meer
31 augustus 1910 - 21 juni 2004

In het jaarlijks Handboek worden predikanten herdacht die van hun aardse dienst ontheven zijn. Een enkele keer wordt ook een predikantsvrouw op deze wijze herdacht. In 1995 werd ondergetekende gevraagd het 'In memoriam' schrijven voor ds. Arie Hordijk, emeritus predikant te Kralingseveer – Krimpen a/d IJssel. Nu doe ik dat voor zijn vrouw, nadat zij op 93-jarige leeftijd op haar innig gebed door de Here is weggenomen. Mien Hordijk was een markante vrouw die graag sprak over het wel en wee van de kerken, in heden en verleden. Met onderstaand 'In memoriam' wil ik haar eren, een diep gelovige vrouw die open over Gods goedheid en over haar Heiland sprak. Een vrouw met royale belangstelling voor christenen van allerlei richting én met sterke liefde voor de Gereformeerde Kerken. Ik doe dat met de publicatie van brieven die op haar verzoek pas na haar dood openbaar gemaakt worden.

1. Uiteengaande wegen

In de kerkelijke strijd van de late jaren dertig en vroege jaren veertig van de 20e eeuw die tot de Vrijmaking leidde, hebben mensen schouder aan schouder gestaan, terwijl hun wegen later uiteen gingen. Ze trokken niet allen dezelfde consequenties uit het verzet tegen de leerbeslissingen rondom doop en wedergeboorte en tegen de schorsing van prof.dr. K. Schilder in 1944. Ds. S.G. de Graaf van Amsterdam, ds. S.J. Popma te Amersfoort, de hoogleraren H. Dooyeweerd en D.H.Th. Vollenhoven aan de Vrije Universiteit waren invloedrijke figuren die de zich tegen de koers van de synoden van 1939-1944 verzetten. Toen vanaf augustus 1944 de Vrijmaking in de Gereformeerde Kerken in Nederland begon, is er verdriet geweest onder de vrijgemaakten over medestanders die zelf niet met de Vrijmaking meegingen. Er was ook intens verdriet om de breuk bij hen die zelf meenden te moeten blijven. De wegen gingen uiteen.

Een kerkelijke breuk slaat dikwijls diepe wonden en leidt tot in families tot verwijdering. Het is de moeite waard een verhaal te vertellen van persoonlijke banden die in stand bleven en de pijn van kerkelijke gescheidenheid overbruggen. Geen 'oecumene van het hart', wel een hartelijke band met gedeeld verdriet over kerkelijke scheiding. Dit artikel documenteert de blijvende verbondenheid van prof.dr. D.H.Th. Vollenhoven vanaf zijn jaren als jong predikant in Den Haag en zijn vroegere catechisante, een meisje van elf jaar, later echtgenote van diens leerling Arie Hordijk, Mien Hordijk – van der Meer. Een bijzonder contact, geboren uit ontroerende persoonlijke raakvlakken. Enkele brieven werpen licht op beider positie in en na de Vrijmaking. Met enkele lijnen tekenen we de context van kerk, strijd en gevolgen.

2. Verbroken contact: Schilder en Vollenhoven

Van Vollenhovens briefwisseling is die met Klaas Schilder het meest bekend (door de uitgave van W.G. de Vries). Het is het verhaal van een verbroken contact. De correspondentie tussen Schilder en Vollenhoven, intensief en hartelijk, eindigt in feite met de schorsing van de eerste. Op een briefje van november 1945 heeft Schilder

niet gereageerd. Eind 1950 schrijft Vollenhoven hem opnieuw, reagerend op wat Schilder in het jubileumnummer van 25 jaar *De Reformatie* schreef naar aanleiding van het verdwijnen van Vollenhovens naam uit de lijst van medewerkers aan het blad. Schilder wil het misverstand wegnemen dat Vollenhoven zou zijn afgevoerd omdat deze niet met de Vrijmaking was meegegaan. Deze had zelf zijn (sporadische) medewerking beëindigd. Schilder drukt in dit artikel zijn spijt uit over het afscheid van personen (in onderscheid van de zaak). ‘Wat de personen betreft: onze redactie heeft den arbeid der Hoogleraren Vollenhoven-Dooyeweerd in zijn fundamenteele bedoelen steeds gewaardeerd en dat niet onder stoelen en banken gestoken.’¹ En: ‘In een herdenkingsnummer mag wel gewag gemaakt worden trouwens van de herinneringen aan verblijvend, ook wel persoonlijk contact.’ Maar even later stelt hij: ‘Ook de H.H. [hooggeleerde heren] Vollenhoven-Dooyeweerd moeten we aansprakelijk stellen voor het meedoen aan feitelijke kerkscheuring’ (nl. door persoonlijk geen consequenties te trekken uit kerkelijk onrecht).²

Vollenhoven dankt Schilder voor toezending van het jubileumnummer van *De Reformatie* en ‘voor de vriendelijke woorden daarin over ons vroeger contact.’ Hij stuurt Schilder een tweetal recente publicaties van zijn hand en zegt dat hij dat eerder niet gewaagd had, omdat het verhaal ging dat Schilder zulke post retourneerde.³ ‘[E]n ‘k wilde niet, dat op die wijze onze onderlinge verhouding gevaar zou lopen verder schade te lijden, terwijl hernieuwd contact het gereformeerde leven mettertijd wellicht tot zegen zou kunnen zijn.’⁴ Opvallend is dat Vollenhoven niet ingaat op Schilders kritiek op zijn kerkelijke keuze en op het grondmotief van de Wijsbegeerte der Wetsidee, maar dat laat liggen ten gunste van een milde toenaderingspoging.

Schilder reageert per omgaande. De inhoud maakt duidelijk waarom die brief het einde van hun intensieve correspondentie van 1927 tot 1944 betekende. Hij dankt voor toezending van de twee publicaties en weerspreekt dat hij die zou terugsturen. ‘Ik zie je niet onder de bedrivers van den verradelijken handel van ‘44 [...]’. En: ‘Als je ‘t weten wilt, ben je een van de weinigen van wie ‘t mij in stille ogenblikken werkelijk spijt dat het contact is afgebroken.’ Tegelijk vervolgt hij: ‘Maar meteen geloof ik dat er niet veel aan te doen is. Ik zie in je leven dezelfde factoren werken die tenslotte het wezenlijke contact verhinderen in de zin van 1 Petr. 3:7 [‘opdat uw gebeden niet belemmerd worden]. Je bidt met hen die Greijdanus geschorst hebben en ‘t zoo gelaten hebben [...]’ Schilder vertrouwt Vollenhoven toe zes maanden geleden op het punt gestaan te hebben bij hem aan te bellen en later nog te hebben willen schrijven. Dat hij dit niet gedaan heeft, kwam door de vraag of Vollenhoven iets te maken had ‘de overigens spontaan lijkende poging van Puchinger om mij te laten solliciteeren-zonder-brief naar ‘n Utrechtsch of ander professoraatje.’⁵ Hij eindigt met: ‘ik ben beu van 1944, maar nog veel meer van de goddeloze diplomatie van na ‘44.’ Twee weken later reageert Vollenhoven en meldt dat hij niets te maken had met de poging om Schilder (na diens schorsing) een professoraat aan een rijksuniversiteit te bezorgen. Hij meent de leeruitspraak van de synode desnoods te moeten aanvaarden, ‘te meer, daar te voorzien was, dat ze niet zou zijn te handhaven [...]’ Het breken van de eenheid is voor hem ‘in strijd met het hoogste gebod, dat der liefde, en met het bouwen op Gods trouw, die de reformatie der laatste decennia, nu de gevaarlijke aanval van ‘31-‘42 gebroken was, ook verder zou helpen.’ Hij wijst op de bloei van de VU en de Stichting voor bijzondere leerstoelen. Dan: ‘Intusschen, ker-

kelijke blijdschap heb ik niet en zal 'k niet hebben voordat de breuk is geheeld'. Hij roept Schilder op in vrijgemaakte kring zijn gewicht in de schaal te leggen om de scheur niet nodeloos wijder te laten worden. Hij besluit uitnodigend 'dat, ook wanneer je vooralsnog daaraan niet toe zoudt zijn, m'n woning altijd voor je openstaat.' 'k Vlei me niet met de gedachte je morgen te zien verschijnen. Maar laat me ook niet te lang wachten: ook ons beider leven is niet eindeloos en de tijden zijn boos.'⁶ Hoe broos het leven is bleek toen Klaas Schilder een jaar en vier maanden later plotseling overleed. Vollenhoven, twee jaar jonger dan Schilder, wijdde een 'In memoriam' aan diens persoon en werk in het blad van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte, *Philosophia reformata*.⁷

Schilder begreep uit het persoonlijk contact tot augustus 1944 waarom Vollenhoven niet met de Vrijmaking was meegegaan. Anderen hebben Vollenhoven daar schriftelijk naar gevraagd. Diens biograaf meldt: 'Een aantal leden [van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte, EAdB] en ook andere briefschrijvers, onder wie ds. J. Post, deden een beroep op hem zich alsnog kerkelijk vrij te maken.'⁸ In het geval van Mien Hordijk is niet alleen de brief aan Vollenhoven, maar ook zijn antwoord bewaard gebleven.

3. *Gezocht contact: een oud-catechisante*

Op 21 juni 2004 overleed Wilhelmina van der Meer, weduwe van Arie Hordijk.⁹ Zij heeft ondergetekende een brief toevertrouwd die zij in 1946 van prof.dr. D.H.Th. Vollenhoven gekregen had. Het gaat om een antwoord op een door haar, zijn vroegere catechisante, geschreven hartenkreet. Nieuwsgierigheid naar het begin van deze correspondentie leidde naar de originele brief die Mien Hordijk aan prof. Vollenhoven zond en die zij na 1946 natuurlijk niet meer gezien had. Zij gaf op mijn verzoek instemming om beide brieven na haar overlijden te publiceren.

Arie Hordijk studeerde theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam van 1934 tot 1938 en volgde colleges filosofie bij Vollenhoven. Al eerder had Mien van der Meer de jonge dominee Vollenhoven als catecheet en biechtvader leren kennen in 's-Gravenhage. Hoe hartelijk de verhouding was blijkt ook uit een korte felicitatie die prof. Vollenhoven het echtpaar op 1 april 1939 zond ter gelegenheid van hun huwelijk. Uit de brief blijkt dat hij het beroep van kandidaat Hordijk te Loenen a/d Vecht en de bevestiging in het ambt in de kerkelijke pers geregistreerd heeft. Hij spreekt van 'het vlugge beroep', omdat er in die jaren een overschot aan kandidaten was en sommigen hooguit een plaats als hulpprediker kregen. Hij wenst hen toe: 'Moge uw huwelijksleven heerlijk en blij, de pastorie tot centrum van uw werk zijn en de HEERE u in huwelijk en ambtelijk leven u sterken en zegenen.' Hij sluit met een hartelijke groet, ook aan wederzijdse ouders, voegt in de kantlijn toe: "'k Kom zeker eens aan!'"¹⁰ Of zo'n spontaan bezoek – tussen 1939 en 1945 – ook heeft plaatsgevonden is mij niet bekend.

Waarom schreef zij pas in april 1946 aan Vollenhoven? De Vrijmaking te Loenen a/d Vecht, de eerste gemeente van haar man, vond plaats op 24 augustus 1945, dat is kort na de sluiting van de generale synode te Utrecht 1943-45. Uit de brief wordt duidelijk dat de jonge ds. Arie Hordijk samen met een collega zijn leermeester Vollenhoven om raad heeft gevraagd over het tijdstip van vrijmaking, en wel in het voorjaar van 1945. Het is duidelijk dat Mien Hordijk de pen grijpt wanneer de hoop op werkelijke revisie van de synodebesluiten vervliegt. De generale synode die in

januari 1946 was begonnen en waarvan revisie verwacht werd, is dan immers voorbij. Had prof. Vollenhoven nog wel reden om zich niet vrij te maken? We luisteren naar de stem van een betrokken kerklid. Hieronder volgt de tekst van de brief die Mien Hordijk – toen 36 jaar oud¹¹ – aan de leermeester van haarzelf én van haar man schreef.

Loenen a/d Vecht, 7 April 1946.

Zeer Geachte Prof. Vollenhoven,¹²

Als Uw vroegere catechisante voel ik mij gedrongen U te schrijven. Hiertoe kom ik, gedrongen door de droeve gebeurtenissen die de laatste jaren in onze kerken plaatsgrepen.

Zoals U zich zult herinneren is mijn man, in gezelschap met Ds. Bouwsma van Breukelen¹³, vóór de bevrijding bij U geweest om hierover te praten. U raadde hem aan te wachten, zo het mogelijk was tot 1946. Maar was het hen niet mogelijk, dan waren ze in geen geval scheurmakers, evenmin als de toendertijd reeds vrijgemaakten. U hoopte dat door de bevrijding en terugkeer van onze gevangenen uit Duitsland een gunstige wending zou komen in de houding der Synode.

Deze hoop is, getuige de laatste 'revisiesynode' die in 't geheel geen revisie gaf, volkomen de bodem ingeslagen. En nu is m'n vraag: "Wat doet U nu?" Dit is geen nieuwsgierigheid, maar ongerustheid die hieruit spreekt.

Op de laatste vergadering n.l. van de Calv[inistische] Wijsb[egeerte] die m'n man bijwoonde¹⁴, zei U het niet in alles eens te kunnen zijn met Prof. Greijdanus. Maar wie eist dat van U? En is dit de verklaring van Uw blijven in de Geref. Kerken in Synodaal verband? Maar de mening van Prof. Greijdanus is toch niet bindend verklaart in de Geref. Kerken (onderh. Art. 31 K.O.)? En kan dit voor U een grond zijn om al die schorsingen en afzettingen te sanctioneren?

Zoals U weet is mijn man¹⁵ geschorst omdat hij weigerde Ds. Verwoerd¹⁶ te Kockengen te schorsen. Ja, hij getuigde openlijk dat hij volkomen naast hem stond. De classis – bij monde van Ds. Matter¹⁷ – gaf hem toen in overweging zich voor de vorm te conformeren; in de uitoefening van z'n ambt behoefde het niet/Hoe moet God een dergelijke politiek beschouwen? En dit is niet alleen in de classis Breukelen gepasseerd. In Haarlem, om niet meer te noemen, was het net zo. Maar U zult hiervan op de hoogte zijn.

Prof., U bent, misschien ongeweten, een grote steun voor mij geweest in mijn vroege jongemeisjesjaren¹⁸. De verhouding tot mijn 2e Vader was heel erg moeilijk. Liefde liet Pa nooit blijken, noch voor mij, noch voor z'n eigen zoon.¹⁹ Het was altijd een despotisch eisen. Wij moesten denken zoals Pa dacht, en met onze gevoelens werd door hem geen rekening gehouden. U bent het geweest die de opstand die vaak in mij leefde ongeweten hielp ten onder vechten. De volkomen overgave aan Jezus Christus, en de gehoorzaamheid aan Zijn Woord, die ik in U als beleefde werkelijkheid aanvoelde, hebben mij ertoe gebracht – tegen mijn wil in – te gehoorzamen, eerst om U, later om Christus' wil. Er is in mij altijd een innige dankbaarheid dat God mij U als leermeester deed ontmoeten. Een leermeester, die

mij duidelijk heeft gemaakt dat gehoorzaamheid de eerste eis is die God zijn kinderen stelt.

En daarom weet ik nu met Uw houding geen raad. ‘Zalig de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven’²⁰, was het afscheid aan mijn man. Ja, maar waarom komt er dan geen enkel protest van U, ja, blijft U daarmee mede verantwoordelijk voor het grote onrecht dat in de ‘Naam des Heeren’ aan Zijn dienaren wordt gepleegd?

Uw naam wordt gebruikt om getrouwe dienaren als onverdraagzame scheurmakers te brandmerken. Het is meermalen gebeurd, wanneer men rekenschap vroeg van onze vrijmaking, dat men ons toevoegde: ‘Julie zult het wel verkeerd zien. Prof. Vollenhoven, Ds. De Graaf²¹ en zoveel anderen zijn toch ook bezwaard en die blijven toch ook?’

Als ik het met m’n man over U had zeide hij mij eens: ‘Prof. Vollenhoven is een bij uitstek priesterlijke figuur, en daardoor komt bij hem z’n profetische roeping in ‘t gedrang.’ En m’n verstand bevestigde dit zeggen, maar m’n hart treurt, want: ‘Gehoorzaamheid is toch beter dan offerande’²²?

Prof., vergeef mij als ik te vrijpostig ben geweest. Beschouwt U dit dan als een noodkreet van iemand die U hartelijk liefheeft, maar in dezen niet begrijpt.

Uwe W. Hordijk – v.d. Meer.

4. *Beantwoord contact: Vollenhoven*

Vollenhoven meende het appèl op de buitengewone generale synode van 1946 te moeten afwachten. Die werd in januari 1946 samengeroepen te Utrecht. In maart werd de zgn. vervangingsformule aangenomen.²³ Aan de kerkrechtelijke gevolgen van de synode van 1944, de schorsing en afzetting van ambtsdragers, werd echter niets gedaan. Dit is de reden waarom deze synode de vrijgemaakten niet terug kon winnen. Vollenhoven heeft zich na de synode van 1946 bij de breuk neergelegd, zij het met veel verdriet. Zijn brief aan zijn vroegere catechisante legt er getuigenis van af.

A’dam, 8 Mei 1946

Beste Mien²⁴!

Zoo mag ‘k m’n epistel wel beginnen, niet? ‘t Herinnert me aan den Haagschen tijd met z’n vele mooie dingen.

Je brief heeft me in menig opzicht goed gedaan: ‘k heb er geen ogenblik nieuwsgierigheid, maar echte ongerustheid in gelezen. Ook den strijd in je jeugd, daarin aangeduid, kan ‘k goed verstaan: zelf heb ‘k vroeg dergelijke moeilijkheden gekend - m’n moeder stierf toen ik nog geen vier jaar was en na een paar jaar hertrouwde m’n vader²⁵.

Maar nu de eigenlijke zaak. Zie eens, met verschillen als “profetisch” en “priesterlijk” is ‘t inderdaad ook m.i. niet klaar. Maar anderzijds evenmin met den eisch der gehoorzaamheid²⁶. Die eisch geldt natuurlijk on-

voorwaardelijk - ook dan wanneer men niet gehoorzaam zou zijn -, indien 't gebod duidelijk is. Maar dat is nu juist de quaestie. Niet zoolang het erom ging tegen het drijven van de Synode te waarschuwen: 'k behoorde tot hen die grote schade voor 't Geref. leven voorzagen, en - helaas - gelijk hebben gekregen²⁷. En ook thans ben 'k nog van meening, dat de splitsing had kunnen worden voorkomen en ben 'k niet genegen hen, die van ons gingen "scheurmakers" te noemen, daar 'k hun actie allereerst als reactie op de houding der Synode zie. De schorsingen en afzettingen heb 'k dan ook nimmer gesanctioneerd, ja steeds geadviseerd hetzij tegen, hetzij - bij verkeerde of voorbarige activiteit van de zijde der bezwaarden - blanco te stemmen.

De onduidelijkheid die 'k bedoel betreft echter iets anders. En dat is niet slechts het dogmatische, maar ook het kerkrechtelijke standpunt der "vrijgemaakten". Nu kan men wel zeggen: "Het standpunt Greijd. is niet dat der vrijgemaakte kerken". Maar het heeft daar ongetwijfeld veel invloed en de houding van K.S. op dit punt is nu nog steeds onbekend of niet doorzichtig genoeg. Voor lijdelijkheid ben 'k huiverig, maar de verkiezing en volharding - ook in den passieven zin - zijn evenzeer geopenbaard als de roeping tot geloof.

Daarbij komt het kerkrechtelijke. Voor de wijze waarop de Syn. het "nieuwe kerkrecht" zakelijk hanteert, voel 'k niets. En ook ware 't me liever geweest, indien de Syn. in '46 de kerkrechtelijke punten had laten rusten tot na de mogelijke samenspreking. Maar ook in een beroep op art. 31 zie ik bezwaren: er is, sinds dat art. werd ontworpen, een kerkverband gegroeid, en dit brengt, eenmaal ontstaan, z'n eigen verplichtingen mee. Zoolang men bezig is kerken te vereenigen klemt dat niet zoo zeer, maar wanneer zij eenmaal vereenigd zijn wèl: een beroep op de Unie van Utrecht nú zou het Nederland van de 20e eeuw ruineeren, hoe zegenrijk ze indertijd ook heeft gewerkt. Vandaar dat 'k indertijd pleitte voor een Comm. die beide opvattingen zou bestuderen en verzoenen.

M'n positie is dus deze. M'n kerkelijke blijdschap is wèg en zal voorlopig wel niet terugkeeren²⁸. En tegenover vrienden, buitenstaanders en repatrieerenden hebben we ons wèg te schamen, dat we deze breuk niet konden voorkomen. Maar om zelf te veranderen van kerkformatie moet 'k toch eerst vertrouwen, dat de groep, bij welke 'k me zou aansluiten, èn dogmatisch èn kerkrechtelijk in de juiste richting koerst. En dat is niet het geval. Daarom kán 'k niet meegaan, hoezeer me dat ook in zooverre leed doet als 'k onder de vrijgemaakten tal van trouwe vrienden en leerlingen heb.

Zoolang de situatie zoo blijft zie 'k ook geen andere weg dan een vermijden van alles wat de breuk grooter maken kan en een aanwerken op hereniging. Mede dat een voortwerken aan datgene, wat voor beide groepen dringend noodig is, nl. een wijsgeerige verheldering van de problematiek.

M. hart. gr. ook aan je man, je D.H.Th. Vollenhoven.

5. *Liefde in en voor de kerk*

Tot in haar hoge ouderdom – Mien Hordijk was bij haar overlijden 93 jaar oud – sprak zij met grote liefde over professor Vollenhoven, predikant in het 's-Gravenhage van haar jeugd. De jonge catechisante miste haar vader, zoals Vollenhoven – zo vertrouwde hij haar toe – zijn moeder al jong had moeten missen. Zijn pastoraat en onderwijs, zijn psychische ziekte en terugkeer op de kansel maakten diepe en blijvende indruk op haar. Zijn vroomheid vormde haar en hielp haar op de weg van persoonlijke overgave aan Christus. In haar tienerjaren werd de jonge dominee een vaderfiguur voor haar. Voor Vollenhoven was zij waarschijnlijk niet veel meer dan een van de vele, mooie contacten uit vroeger jaren. De indruk die hij gemaakt had bleef haar echter bij, ook toen hij hoogleraar werd.

De figuur van Vollenhoven kwam opnieuw nabij toen zij Arie Hordijk, student van Vollenhoven aan de Vrije Universiteit, ontmoette. Zij heeft het intens mee beleefd toen haar man in hun eerste gemeente naar Amsterdam ging om raad te vragen inzake de vraag hoe te handelen toen de raderen van de kerkelijke vergaderingen (de classis Breukelen) tot keuzes dwongen. In gesprek met haar man blijkt hoe Vollenhovens geestelijk en kerkelijk advies in het licht van zijn persoonlijkheid, zoals zij hem kenden, gewogen werd. De persoonlijke geschiedenis gaf de jonge predikantsvrouw vrijmoedigheid om, in 1946, na de eerste synode in vredestijd, zich tot haar leermeester te wenden en hem naar de diepste motieven zijn eigen keuze te vragen. Hij nam de moeite haar inhoudelijk en eerlijk te antwoorden.

Wat mij in deze korte briefwisseling het diepst treft is: hoe in de kerk van Jezus Christus een bijzonder soort liefde bestaat die zo verschillende mensen verbindt en vormt. Hoe zij elk op eigen wijze met sterke liefde houden van wat hen in die kerken geschonken is. En hoe respect en liefde in de verbondenheid in Christus blijven kan, ook als zij elkaar in de kerkelijke keuze niet vinden. Als tot beider verdriet de wegen in de kerk uiteengaan, kan de christelijke liefde blijven en de breuk overbruggen. Zodat ook de liefde voor Christus' kerk blijft en men die niet tot een onverschillige zaak verklaart. Er is geen groter gave dan deze liefde van 1 Korinte 13 die niet ophoudt te hopen op God. Vast te houden aan wat nog verbindt en te hopen op herstel van de kerk. De christelijke liefde is eerst een gave van de Geest van Jezus Christus en vervolgens een wezenstrek van de katholiciteit van de christelijke kerk.

Ik beschouw deze kleine correspondentie als bemoediging om bij spanningen in de kerk van nu de liefde als hoogste gave na te jagen. Niet om soms diepgaande verschillen van inzicht weg te drukken of overtuigingen te relativiseren. Maar om zowel de christelijke liefde voor de ander, als de liefde voor Christus' kerk te blijven schenken en te blijven aanvaarden. Waar die eerste liefde ontbreekt, breekt de kerk nog eerder stuk. Als die liefde ons opnieuw geschonken wordt, opent de Geest de weg naar de harten om elkaar opnieuw te bereiken. En elkaar in onze diepste drijfveren te verstaan, ook al zijn we het vooralsnog in kerkelijke keuzes niet eens.²⁹

- 1 K. Schilder, 'Voorschrijven en beschrijven', in: *De Reformatie* 29(1950-51), nr. 1 (7 oktober 1950), 9; ook in: *Eender en anders. Correspondentie tussen K. Schilder en D.H.Th. Vollenhoven*, ed. W.G. de Vries (Kampen: J.H. Kok, 1992), 187v.
- 2 Schilder, 'Voorschrijven en beschrijven', 9 (niet door W.G. de Vries opgenomen in n. 168). In het vervolg van het artikel herneemt Schilder zijn vroegere kritiek op het werken vanuit een grondmotief in de Wijsbegeerte der Wetsidee, omdat dit zijns inziens de rede een zelfstandige plaats tegenover de Schrift toekent. Systematiseren is een taak van de wetenschap, maar dan vanuit het praescriptieve van de Schrift. Voor het verstaan van Schilders dogmatisch werk is het volgende belangrijk: 'Liever met de afronding van een "gesloten systeem" wachten, en dan "maar" eerst in losse hoofdstukken ("loci") publiceren wat wij uit de Schriften vonden (de bescheidenheid der gereformeerde dogmatiek), dan een toren bouwen op een tekst [bedoeld is bijv. Spr. 4:23, EAdB], die dienst doet als idee of illustratie bij een idee' (a.a., 9). Verder protesteert Schilder tegen de gedachte dat of theologie of filosofie 'koningin der wetenschappen' zou zijn en van de theologie als vakwetenschap onder de filosofie (a.a., 10; vgl. K. Schilder, *Eerste rede, eerste optreden. Gereconstrueerd en ingelijst*, ed. E.A. de Boer (Franeker: Van Wijnen, 1989), 42).
- 3 De beide publicaties van Vollenhovens hand kunnen zijn: 'The Course of Plato's Development', overdruk uit *Library of the 10th International Congress of Philosophy. Vol. 2: Philosophical Essays* (Amsterdam: Veen, 1948), 1-16, en *Hoofdlijnen der logica* (Kampen: J.H. Kok, 1948). Beide publicaties uit 1948 bevonden zich in de bibliotheek van K. Schilder (reconstructie door W. van der Schee, te vinden op www.neocalvinisme.nl). In zijn laatste brief belooft Vollenhoven hem ook *Geschiedenis der wijsbegeerte I* (verschenen eind 1950) ter recensie in *De Reformatie* te zullen toesturen (Eender en anders, 170). Het is niet bekend of dit gebeurde (er is geen recensie verschenen), maar geen exemplaar is uit K. Schilders bibliotheek bekend.
- 4 Eender en anders, 168 (brief d.d. 29 oktober 1950).
- 5 Eender en anders, 171 (brief d.d. 31 oktober 1950).
- 6 Eender en anders, 171v (brief d.d. 14 november 1950).
- 7 D.H. Th. Vollenhoven, 'In memoriam K. Schilder', in *Philosophia reformata* 17 (1952), 149v (helaas niet opgenomen in het boek *Gedenkt uw voorgangeren. In memoriam prof.dr. K. Schilder* (Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1952) en evenmin in Eender en anders).
- 8 Johan Stellingwerff, D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978). *Reformator der wijsbegeerte [Passage 7]* (Baarn: Ten Have, 1992), 184.
- 9 De auteur van dit 'In memoriam' was van 1993 tot 2000 predikant te Kralingseveer – Krimpen a/d IJssel (na de samenvoeging van het 'Over-ijsselse' met de nieuwe gemeente Capelle-Zuid/West op 1 januari 1998 heet deze gemeente de Gereformeerde Kerk te Krimpen a/d IJssel).
- 10 Brief van D.H.Th. Vollenhoven aan het echtpaar Hordijk – van der Meer d.d. 1 april 1939. Beide brieven van Vollenhoven aan ds. en mevr. Hordijk zijn in het Vollenhoven-archief, in bezit van de Vollenhoven Stichting en in beheer van het Historisch Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme te Amsterdam, gedeponeerd.
- 11 Wilhelmina Hordijk – van der Meer, geb. 31 augustus 1910.
- 12 Origineel in Archief D.H.Th. Vollenhoven in het Historisch Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme aan de Vrije Universiteit te

- Amsterdam. Met dank aan prof.dr. G. Harinck die de brief mij in afschrift ter beschikking stelde.
- 13 Oeds Wietse Bouwsma (18 augustus 1912 – 7 mei 1968) was in 1938 predikant te IJsselmuideren en in 1941 te Breukelen. Van 1948 tot 1968 diende hij de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt te Kampen. Op 17 augustus 1945 werd hij afgezet (Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers* (Haarlem: Vijlbrief, 1989), deel 4, 90v.).
- 14 Bedoeld is een vergadering van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte, gehouden vóór de bijzondere ledenvergadering van 12 juni 1946 waar prof. B. Holwerda en ds. E.G. van Teylingen spraken over de gevolgen van de Vrijmaking en waarop het tot een breuk van veel vrijgemaakte leden met de Vereniging kwam (J. Douma, *Kritische aantekeningen bij de Wijsbegeerte der Wetsidee* [Kamper bijdragen nr. 19] (Groningen: De Vuurbaak, 1976), 13, 15v; Roel Kuiper, 'Het gedecoreerde corps', in: *Vuur en vlam. Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, z.j.), 81-88; Stellingwerff, D.H.Th. Vollenhoven, 183v).
- 15 Arie Hordijk studeerde tot 1938 theologie aan de Vrije Universiteit en was leerling van o.a. professor Vollenhoven. Op 26 maart 1939 deed hij intrede in de Gereformeerde Kerk te Loenen a/d Vecht (vgl. E.A. de Boer, 'In memoriam Ds. Arie Hordijk 26 juli 1912 - 11 oktober 1995', in: *Handboek 1996 ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland* (Goes: Oosterbaan & Le Cointre), 329-331).
- 16 W. Verwoerd (geb. 1 juli 1903) werd op 3 december 1939 predikant van de Gereformeerde Kerk te Kockengen en in maart 1946 te Oostzaan en Zaandam (*Handboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland* (onderhoudende artikel 31 K.O., red. prof.dr. K. Schilder (Goes: Oosterbaan & Le Cointre, 1946), 40).
- 17 Hendrik Margienus Matter (15 mei 1906 – 3 juli 1984) studeerde theologie en klassieke letteren aan de Vrije Universiteit. Na hulppredikerdienst te Dirkshoorn deed hij op 6 maart 1932 intrede als predikant te Baambrugge (tot 1946). In 1942 promoveerde hij aan de Vrije Universiteit op het proefschrift *Nieuwere opvattingen omtrent het Koninkrijk Gods in Jezus' prediking naar de Synoptici* (De Haas, *Gedenkt uw voorgangers*, deel 5, 36-38).
- 18 Vollenhoven stond van 1921 tot 1926 in 's-Gravenhage (Stellingwerff, D.H.Th. Vollenhoven, 58-73).
- 19 W.P. (Willem) van der Meer trouwde met Elisabeth Anes. Na de dood van haar man in 1913 woonde moeder Van der Meer met dochtertje Mien bij haar ouders. Willem van der Meer was godsdmid te Leiden. In Krimpen a/d IJssel zijn bij een inbraak in de flat aan het Zandrak (waar het echtpaar woonde) gouden sieraden, nog door Miens vader gemaakt, ontvreemd en nooit teruggevonden. Toen Mien tien jaar oud was hertrouwde haar moeder met P. (Piet) Sybesma, een weduwnaar. Diens zoon, P. Sybesma, overleed in 1945 in het concentratiekamp Mauthausen. Uit het voor beiden tweede huwelijk werd nog een zoon geboren, A.P. Sybesma (die later naar Texas, U.S.A., emigreerde). Elisabeth van der Meer – Anes overleed op 8 januari 1966.
- 20 Mt. 5:5.
- 21 Ds. S.G. de Graaf, predikant te Amsterdam, werd tot de reformatorische beweging gerekend. Nog in maart 1944 gingen De Graaf en Vollenhoven op bezoek bij synodevoorzitter G.C. Berkouwer om voor K. Schilder te pleiten en tegen een scheuring te waarschuwen (Vrijmaking – Wederkeer. Vijftig jaar Vrijmaking in beeld gebracht, red. D. Deddens – M. te Velde (Barneveld: De Vuurbaak, 1994), 55).

22 1 Sam. 15:22.

23 Vrijmaking – Wederkeer, 113.

24 Geadresseerd aan: Mevr. M. Hordijk-van der Meer, Pastorie Gereformeerde Kerk, Rijksstraatweg B 202, Loenen a/d Vecht. Wilhelmina (Mien) van der Meer (*31-8-1910) groeide op in 's-Gravenhage en kreeg catechisatie van ds. Vollenhoven, die van 1921 tot 1926 daar diende. Zijn periode van zware overspanning in 1923 en de preek die hij na zijn herstel hield, maakte diepe indruk op haar.

25 Dirk Hendrik Theodoor Vollenhoven werd op 1 november 1892 geboren. Zijn moeder, Catharina Pruijs, stierf op 24 september 1896. Zijn vader, Dirk Hendrik Vollenhoven, hertrouwde in 1898 met Wilhelmina Westendorp. De aanduiding van het verlies van een ouder haakt in op de jeugd van Mien van der Meer die haar vader vroeg verloor en een minder goede band met haar stiefvader had. Ds. Vollenhoven had zijn catechisante over het verlies van zijn eigen moeder verteld.

26 Vgl. Vollenhovens voorwoord bij Rondom "1905": 'Wat hier vóór alles nodig is, is het vertrouwend de toevlucht nemen tot de ontfermingen des Vaders, met de bede, dat Hij ons niet vergelde naar onze veler ongerechtigheden. Maar dat gebed moet gevolgd worden door de daad der gehoorzaamheid' (Rondom 1905, red. R.J. Dam, B. Holwerda, C. Veenhof (Terneuzen: D.H. Littooi, z.j.), 3).

27 Vgl. zijn brief aan H.G. Stoker te Potchefstroom van 11 september 1945: 'We, d.w.z. Prof. Dooyeweerd en ik, hebben alles gedaan wat we konden om de dreigende breuk te voorkomen. Maar zonder resultaat. En trachten nu de scheur te heelen. Met beter gevolg? We moeten nog afwachten. Maar reeds nu liggen een 150 kerken hopeloos uiteen en naar te bezien staat zal dit getal nog belangrijk groeien. Zoo bestaat er alle grond voor de vrees, dat, indien de Heere niet nog reddend tusschen beide komt, het in ons land tot voor kort nog zoo bloeiende Geref. kerkelijke leven, zich zelf verwoesten zal. Zelf bleven we in het oude verband: noch dogmatisch, nog kerkrechtelijk is de situatie geheel helder' (in: Stellingwerff, D.H.Th. Vollenhoven (1892-1978), 180)

28 Vgl. Vollenhoven aan K. Schilder: 'Intusschen, kerkelijke blijdschap heb ik niet en zal 'k niet hebben voordat de breuk is geheeld' (Eender en anders, 171).

29 Hebben K. Schilder en D.H.Th. Vollenhoven elkaar nog ontmoet na de brief van de laatste d.d. 14-11-1950? Prof.dr. V.E. d'Assonville sr. te Pretoria vertelde mij onlangs persoonlijk van Vollenhoven gehoord te hebben dat deze Schilder kort voor diens dood nog één keer ontmoet heeft en hem voorgesteld heeft samen een kerkelijk blad te beginnen met als doel de leden van de gescheiden kerken te dienen. Dit mondeling getuigenis is nog niet door andere bronnen bevestigd.